

Női emlékezet és trauma. Visszaemlékezések a 2010. október 4-i vörösiszap katasztrófára

© LUXNÉ PREHODA Anna
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
anna.prehoda@gmail.com

Ha néhány éve a Magyarországon bekövetkező katasztrófákra gondoltunk volna, elsődlegesen az árvizek, vagy a belvíz okozta károk juthattak eszünkbe. Ez határozottan megváltozott 2010 őszén, mivel október 4-én, a déli órákban az Ajkai kistérség több települését elárasztotta az Ajkán működő timföldgyár egyik tározójából kizúduló vörösiszap. Több mint 1,5 millió köbméter lúgos, erősen maró hatású anyag ömlött a környező falvak utcáira, házaiba és termőföldjeire. A vörösiszap a gyár termelésének egyik mellékterméke, mely olyan nagy pusztítást végzett az elárasztott területeken, hogy az esemény Magyarország eddigi legsúlyosabb ökológiai következményekkel járó ipari katasztrófájává vált.¹ Az iszapömlés nem csak a környezetet és a vagyontárgyakat károsította, hanem súlyos pusztítást végzett a települések közösségi és egyéni szintjén is. Vizsgálatom során ez utóbbi, szociológiai nézőpontból még nem elemzett tényezőkre fókuszálva, arra kerestem a választ, hogy vajon miként jelenik meg a károsult lakosok élettörténeti elbeszéléseiben a katasztrófa emlékezete?²

Elméleti alapok

A katasztrófák vizsgálata a magyar szociológiai szakirodalomban nem fordul elő nagy számban, s elsősorban a már említett árvizekkel kapcsolatos feldolgozásokkal találkozunk (Rozgonyi et al., 2000). A külföldi, azon belül különösképpen az amerikai szakirodalom jóval bővebben rendelkezik a katasztrófák szociológiai feldolgozásával. Kai T. Erikson (1976) művét érdemes kiemelni ezek közül, mivel egy olyan 1972-ben, Buffalo Creek-ben történt eseményt dolgoz fel, ami hasonló jellegű volt, mint a vörösiszap katasztrófa. Erikson módszertani megközelítése és a kollektív és egyéni trauma megjelenési formáival kapcsolatos kérdésfeltevése is közel áll saját vizsgálatom szemléletmódjához. Erikson eredményei közül fontosnak tartom kiemelni, hogy nála a kollektív trauma a közösségi lét elvesztését jelenti. Ez a probléma – a szomszédsági viszonyok, s azzal együtt a korábbi rend felszámolódása miatt – a devecseri károsultak estében is nagyon hangsúlyosnak mutatkozik. A vörösiszap katasztrófáról tehát, nem csak, mint egyéni, hanem mint kollektív traumáról is beszélhetünk.

¹ A három legsúlyosabban érintett településen, Kolontáron, Devecserben és Somlóvásárhelyen összesen 10 halott, 304 sérült, 123 kórházba szállított személy és 365 károsodott lakóház volt. A legtöbb, 275 darab lakóház Devecserben sérült. A számadatokért és a katasztrófa eseményeinek kronologikus feldolgozásáért ld. Romhányi et al. (2010).

² A vizsgálatban megkérdezett személyek olyan középkorú nők voltak, akik a katasztrófában károsodott, devecseri ingatlanal rendelkeztek. A legfiatalabb megkérdezett nő 35, a legidősebb 69 éves volt.

A magyar trauma-irodalom legjelentősebb alakja, Erős Ferenc definíciója is azt bizonyítja, hogy a vörösiszap katasztrófáról, mint traumatikus eseményről beszélhetünk.³ Ebből adódik az a vizsgálati szempont, hogy a katasztrófa elbeszélése hol fog helyet kapni az élettörténeti elbeszélések egészén belül, mivel – mint traumatikus esemény – feltételezhetően sorseseményként fog megjelenni a narratívumokban.⁴ A trauma-feldolgozást Császi Lajos (2000:145-147) három szakaszra osztja, melyeket a katasztrófa utáni helyreállító munkálatokkal hoz összefüggésbe. E felosztás szerint valószínű, hogy a – katasztrófa után alig egy hónappal végzett – vizsgálatban még nem találkoztunk feldolgozott, az élettörténetbe egyenletesen illeszkedő katasztrófa-visszaemlékezésekkel. Ennek ellenére nagyon érdekes vizsgálati szempontnak tartom megfigyelni, hogy a kérdés időpontjában hol tarthatott ez a folyamat, s miként hatott a károsultak élettörténeti elbeszéléseiből kirajzolódó identitásszerkezetre és értékrendre.

A kutatás megvalósulása

Az általam végzett elődeleges vizsgálat interjúzási szakasza 2010. november 12-27-ig zajlott, mely során hólabdás mintavételt alkalmazva alakult ki a minta (Babbie, 2003:206-207). A vizsgálati populáció nem volt még teljes pontossággal ismert a kérdés idején, ezért e mintavételi eljárás bizonyult a legalkalmasabbnak. A mintába tíz nő és négy férfi került.⁵

Az élettörténeti interjú technikát használtam a kutatás során, melynek előnye, hogy azt a megkérdezettek logikai rendje alakítja, s az események kontextusukkal együtt jelennek meg, s azzal együtt értelmezhetőek.⁶ E módszer esetében nem a nagy elemszám, illetve a reprezentativitás biztosítja a kutatás sikerességét, hanem egy homogén csoport sajátosságainak lehető legmélyebb megértése (Bögre, 2003:155-168; Bögre, 2004:39-52; Bögre, 2006:15-19; Bögre, 2007).

A vizsgálat interjúelemző szakaszában a női elbeszélések elemzését végeztem el, melyek megértéséhez jó háttéranyagként szolgáltak a férfiktól származó szövegek. Ezek segítettek felismerni, s mélyebben megérteni a női csoport sajátosságait. Az elemzés során az elbeszélések szerkezeti és tartalmi vizsgálatával dolgoztam. A szerkezeti elemzés során a szövegek koherenciáját, egységességét, a szövegrészek egymáshoz való viszonyát, terjedelmét figyeltem meg; a tartalmi elemzéssel pedig azokat a pontokat kerestem az elbeszélésekben, amelyekből láthatóvá válik a károsultak identitás- és értékrendi elemeinek köre.

A röviden bemutatott elméleti és empirikus háttérből kiindulva, a vizsgálat során két fő kérdésre kerestem a választ: *Hogyan strukturálja a katasztrófa a megkérdezett*

³ A trauma olyan esemény, amely következményeként az élet alapjai részlegesen, vagy teljesen megszűnnek, nem csak materiális, hanem társadalmi és kulturális síkon is.

⁴ A sorseseményt Tengelyi László az alábbi módon definiálja: „A koherens valóság burka felhasad, és ennek következtében az élettörténetet (identitást) újra kell konstruálni.” (Tengelyi, 1998:43).

⁵ A kutatás megkezdése előtt az interjúk tervezett száma húsz volt, tíz női és tíz férfi megkérdezett bevonásával. Devecser hatósági lezárásának, 2010. december elején történő szigorítása miatt a kutatás korábbi befejezésére kényszerültem.

⁶ Az interjúkészítés során mindössze három főbb kérdés hangzott el, az elsőben arra kértem az elbeszélőt, hogy foglalja össze a katasztrófa előtti életét, a második kérdés arra vonatkozott, hogy mesélje el, hogyan élte meg a katasztrófát, végül pedig arra kértem, hogy beszéljen a katasztrófa óta eltelt időszakról és jövőre vonatkozó terveiről.

nők élettörténeti emlékezetét? Hogyan alakul az identitás és az értékrend szerkezete a katasztrófa átélését követően a megkérdezettek életében?

A katasztrófa helye az élettörténeten belül⁷

Az első elemzési kérdés – *hogyan strukturálja a katasztrófa eseménye az elbeszélte élettörténetet?* – annak a megfigyelésére irányul, hogy milyen élettörténeti epizódok, elemek kapnak helyet a katasztrófa eseményén kívül az elbeszélésben. Erre az interjúszövegek szerkezeti elemzésével keresem a választ.

A kérdésselvetésnek alapot ad az, hogy az élettörténeti elbeszélést felfoghatjuk az identitás megfogalmazásának verbalizált formájaként. Mivel identitásunk részben állandó, részben egy folytonos konstruálás eredménye, amit az átélt események befolyásolnak, azoknak meg kell jelenniük az elbeszélte élettörténetben is. Ebből kiindulva, a katasztrófa traumatikus eseménye feltehetően nagyon meghatározó epizódként fog megjelenni az interjúkban (Bögre, 2003:155-168; Bögre, 2007).

A szerkezeti elemzés első lehetősége a *terjedelem* vizsgálata. Az interjúk átlagosan 1 órák voltak.⁸ A szövegek kialakításában csak a nyitókérdésem befolyásolta az elbeszélőket, de arról maguk dönthettek, hogy milyen hosszan szeretnének a katasztrófa előtti időszakról beszélni. Bármilyen hosszú is volt ez a rész, minden interjúban nagyon erősen elhatárolódik egymástól a katasztrófa előtti időszakról szóló szövegrész, illetve az azóta történetekről szóló beszámoló. Ez a határozott cezúra egy „idilli múlt” – „kilátástalan jelen” kettősséget ad. A múltból szóló részt rövideg, tömörség, adatszerűség, rendezettség és koherencia jellemzi. A „kilátástalan jelenről” úgy beszélnek az interjúalanyok, hogy a katasztrófa eseményeinek bemutatását megelőzi egy rövid szakasz, amiben a katasztrófa napjának történéseiről hallunk. Maga a katasztrófa-elbeszélés rendszerint nagy terjedelmű, nagyon képszerű és realiztikus – gyakran egészen naturalisztikus –, aprólékosan részletező, az események egymásutánisága szerint lineáris szerkesztettségű, s legtöbbször az események kronológiáján túl erős érzelmi telítettséget is megfigyelhetünk benne. Ebből arra következtethetünk, hogy a katasztrófa eseménye az elbeszélésekben valóban sorseseeményként jelenik meg. A szövegek terjedelmét jellemzi még, hogy egy 1:12 arány rajzolódik ki a múlt és a katasztrófa kezdete óta tartó időszak elmesélésére vonatkozóan.⁹ Ha Pataki Ferenc megközelítése szerint figyelünk arra, hogy milyen az élettörténet-szerkesztési séma általános kettőssége az elbeszélésekben, szintén arra jutunk, hogy a katasztrófát sorseseeményként kell értelmeznünk. Pataki szerint az élettörténeti szövegekben főleg a szocializáció fő színtereihez kötődően kerülnek elő a komolyabb konfliktus-elbeszélések (Pataki, 2001:353-354). Itt érdekes, hogy ezek a múltból szóló részekből teljesen kimaradnak. Az élettörténetekre általában jellemzők azok a

⁷ Az elemzés során nem célom az interjúalanyok teljes élettörténeti elbeszélésének végigelemzése, azonban ott, ahol szükség van idézetekre, szó szerint adom meg az elbeszélések részleteit. Ezt azért tartom célszerűnek, mert így könnyebben látható az elbeszélés stílusa, az esetleges kihagyások, szünetek, vagy elgondolkodások.

⁸ Az elemezett interjúk közül a legrövidebb 45 perces, a leghosszabb két órá volt.

⁹ Az 1:12-es arányt úgy kaptam, hogy a gépelt interjúszövegekben megfigyeltem, hogy a múltból, illetve a katasztrófát követő időről szóló szövegrészek hány oldal terjedelműek. Ezt a vizsgálatot az összes női interjú esetében elvégezve, átlagosan azt az eredményt kaptam, hogy a katasztrófa utáni időszakról szóló szövegrész tizenkétszer olyan hosszú, mint az, amely a múltból szól.

vonások, amiket az általam felvett interjúk, katasztrófával kezdődő részéről elmondunk. Itt viszont látványosan hosszabb, plasztikusabb annak felidézése, mint általában (Pataki, 2001:355). Azt látjuk ebből, hogy a korábbi élet nehezebben átvészelt eseményei, szakaszai elveszítették régi súlyukat – gyakran ki is maradnak az elbeszélésből –, a közelmúltban átélt katasztrófa súlyossága egyszerűen felülírja azok mértékét, illetve a múlt hétköznapi, rutinszerű jeleneinek megítéléséhez nagyon nagymértékű kontraszttényezőként jelenik meg az iszapömlés emléke. Mindezek mellett az eltelt idő igen rövidnek bizonyult ahhoz, hogy a katasztrófa emléke „betagozódjon” az élettörténet egészébe – kérdéses, hogy ez egyáltalán meg fog-e történni, s ha igen, akkor mikor, vagy pedig töredezett marad az élettörténet. Egyelőre a katasztrófa az egész átélt múltat valamilyen formában meghatározza, fölé kerekedik annak. A harmadik tényező, ami arra mutat, hogy a katasztrófa sorseseemény az érintettek számára, hogy a korábbi problémákra alkalmazott megoldási stratégiáik nem működnek e katasztrófa kapcsán, s ezzel együtt a korábban kialakult jövőkép is megszűnik, de a kérdésés időpontjában még nem alakult ki új.

A terjedelmi jellemzők bemutatásával részben már át is tértünk a szövegek *koherenciájának – töredezettségének, egységességének és a szövegrészek viszonyának* elemzésére. Az utóbbi szempontot meghatározta a már bemutatott kettősség a múlt és a jelen között. Tovább fokozza az elhatárolásukat az, hogy sok esetben az elbeszélésekben ellentételező funkciót tölt be a régi rend bemutatása egy-egy igaztörténet elmesélésével, amit az elbeszélő arra futtat ki, hogy bemutassa a jelen negatív voltát, illetve arra, hogy rámutasson arra, hogy semmilyen szempontból nem hasonlít a jelen a múltra. Ezek alapján a múlt elbeszélése során, a jelen élethelyzet a múlt lezárásaként tűnik fel egy-egy beszúrt megjegyzés esetében. Erre ad példát az alábbi idézet, amelyben az elbeszélő lezárja a múlttól szóló szakaszt, s rátér a katasztrófa-elbeszélésre – 54 éves nő, bolti eladó:

„Igazából maradt ez az eshetőség, hogy Devecser milyen jó hely lesz. Ez addig volt, amíg nem történt ez a baj. Aztán igazából mi úgy éreztük, hogy vége van az életünknek. Most csak itt vegetálunk ebben a hat hétben.”

Az elbeszélők tisztában vannak azzal, hogy a múlt – ami a pozitív életvilágot testesíti meg a szövegekben – a katasztrófával lezárult, s ehhez a tudáshoz párosul egy erős igény is a lezárásra, amitől az interjúalanyok az újra bekövetkező nyugalmat várják. A 35 éves ápolónő így beszél arról, hogy látja azt, hogy a múlt lezárult, és a jövőben helyreálló rend nem lehet a korábbival azonos:

„Visszatérni ugyanabba a kerékvágásba, ahol voltunk, nem tudom, lehet-e. Abba nem. Majd egy másba talán. De abba már biztos nem.”

A koherencia szempontjából a szövegeket inkoherenca és töredezettség jellemzi. Ennek belátására a Pataki által is jellemzett sűrűsödési övezetek vizsgálata adja az egyik lehetőséget (Pataki, 2001:316). Az olyan élettörténetekben, melyek szerkezete koherens, a kamaszkor, a huszonéves kor, illetve a negyvenes évek időszaka az, amelyekből a legtöbb esemény felidéződik, ezek a sűrűsödési övezetek. A jelen interjúk esetében – ahogy már szó volt róla – ez a rendszer teljesen felborul, s a katasztrófa eseménye köré összpontosul a legtöbb történetmesélés. A szöveg koherenciájának fő jellemzőjét Pataki szerint az adja, hogy a sorra elbeszélte események milyen viszonyban állnak a történeti idővel (Pataki, 2001:382, 386). Amikor ezek párhuzamosan, rendezetten futnak, akkor a kialakuló lineáris folyamatot „*folyamatos elbeszélésnek*” nevezzük. Ez szemben áll azzal az esettel, amikor az

események megemlítését az „*aktualitás kontextusa*” határozza meg. Ez utóbbiaknál – mint a jelen kutatás során készült interjúknál is – valamilyen nem régen átélt helyzet élménye határozza meg azt, hogy az elbeszélésben hogyan kövessék egymást a megemlítésre kerülő események. Annak, hogy ez így alakul, egy lehetséges magyarázata az, hogy a katasztrófa élménye még nem tudott beépülni az élettörténet egészébe, hanem kiugró, önállóan „lebegő”, de mégis mindenre kihatással lévő epizódként van jelen az élettörténeti elbeszélésekben.

Az értékrend és az identitás alakulása a katasztrófa után

Annak ellenére, hogy a katasztrófát megelőző időszakról nincsenek empirikus adataink, melyek alapján megismerhető lenne a devecseri károsultak identitás- és értékrendi szerkezete, az interjúzás időpontjában aktuálisan fennálló helyzetről megállapításokat tehetünk. Ezek megfigyeléséhez az interjúk tartalmi elemzését alkalmazhatjuk.

Az értékrend vizsgálatánál szem előtt kell tartanunk, hogy az elbeszélők önmaguk „válogathatták ki”, hogy élettörténetükben tapasztalataik mely epizódjai szerepeljenek. Így a számukra fontos tényezők fognak megjelenni az elbeszélésekben, ezért meg kell figyelniük, hogy miket emel ki. A múltból szóló elbeszélés-szakasz elemzésekor nem szabad elfelejteni, hogy az alapján is a jelenlegi értékrendet ismerjük meg, mivel a múltat is a jelen „szemüvegén keresztül” nézik az elbeszélők, ez dönt arról, hogy mit tart a múltból említésre méltónak. Az értékrendről árulkodik a katasztrófáról szóló interjúszakasz is: hogyan reagált az eseményre? A katasztrófa mely epizódjait emeli ki? Minek az elvesztését élte meg különösen nehezen? Fontos még, hogy mik azok a tényezők, amiktől a rend helyreállítását várja a jövőben?

A fenti szempontokat figyelembe véve az első helyen mindenkinél a *rend* állt. Ezt mindig a múlt szimbolizálja, míg a jelen az anómiával egyenlő. A múltból mesélt történetek bemutatják, hogy a rend az élet minden területén fennállt. Ezt követik a hagyományos értékek. Az első ezek közül a *család*. Az elbeszélő nők történeteiben a múltból és a jelenről szóló epizódok mindegyike valamilyen formában e köré szerveződik. Ilyenek például az adatszerűen megemlített korábbi események, mint a házasságkötés, vagy a szülés időpontja. A katasztrófa közben, és utána is a családi segítségnyújtás és a családi egység megtartása nagyon fontos. Erre példa az alábbi idézet – 54 éves nő, bolti eladó:

„Nekem mindig az a fontos, hogy a gyerekeimnek jó legyen. (...) És most is ez tartja szerintem bennünk az erőt, hogy igenis ezért kell harcolni. Semmi másért nem ragaszkodom azért, hogy innét el kell mennem, csak azért, hogy nekem lehessen még igazi unokám.”

A második a *munka*, mint hagyományos érték. Ez két nagyon fontos szerepet is betölt. Részint a korábbi napirend strukturálójaként egyenlő a renddel, illetve legtöbbször a továbblépés eszközeként látják. Fontos, hogy a megkérdezettek által bemutatott károk, amelyeket a katasztrófa okozott, rendszerint nem, mint anyagi veszteségek tűnnek fel, hanem mint a korábban elvégzett munkának a termékei pusztultak el. A kertben történt károk, a berendezési tárgyak és az egyéb anyagi javak elvesztésekor is az elbeszélők inkább az azok létrehozásához szükséges munka elvesztését élik meg veszteségként – 60 éves nő, háztartásbeli:

„Én, ha fájós derékkel végignézek azon, amin megkapáltam aznap, akkor visszanézek és azt mondom, hogy igen, ez az én munkám (a kertben elvégzett feladatokra utal). Én tudok örülni. Mert ebben én vagyok benn. Sokszor megkérdeztek: és nem örülnél annak, hogyha megkapnád? Mondtam neki, hogy nem, mert abban én nem vagyok benn.”

A harmadik érték e körben az *otthon*. A megkérdezettek közül, három kivétellel mindegyikjük otthona elveszett a katasztrófában, így költözésre kényszerültek. Ebből adódóan érthető, hogy nagyon felértékelődik az otthon fontossága. Az eddigi három hagyományos érték megingására mondta több interjúalany, hogy „minden elveszett”. Ebből is látjuk, hogy ezek az értékrendben elől helyezkednek el, mivel ezek károsodása jelenti az elbeszélőknek a legnehezebben feldolgozható gondot. Végül, hagyományos értéként még az egészség kerül előtérbe. Sok komoly sérülés történt az interjúalanyokkal, illetve hozzátartozóikkal is. Az egészség értéként való feltűnését erősíti az is, hogy általában félnek a katasztrófa ismeretlen egészségügyi utóhatásaitól is a károsultak.

A fontos értékek egy másik csoportját a poszt-materiális értékek alkotják. Ezek közül fontos az *igazságosság*. Ez főleg két téma kapcsán kerül elő: a kárenyhítési eljárással általában nem elégedettek, illetve sokan említenek egy sajátos „bűnösség-érzést”. A károsultak közül többen – a nagyon erősen jelentkező osztársadalmi segítségnyújtás és összefogás ellenére – úgy élték meg, hogy a helyzetük miatt a társadalom bűnösnek tekint rájuk. Erről szól az alábbi idézet is – 66 éves nő, nyugdíj mellett könyvelő:

„Az olyan volt az a lakógyűlés, semmire nem válaszoltak normálisan. Onnan, mikor én hazajöttem, mondom, én vagyok a bűnös, úgy éreztem magamat. Én vagyok a bűnös, mit csináltam én? Ezt sugallták nekünk. Utána beszéltem többekkel. Más is azt mondta, hogy ő is úgy érezte, hogy mi vagyunk a bűnösök. Nem az, hogy segíteni akarnak.”

A *béke* és *nyugalom* értéke is sokszor megjelenik, mivel azok is elvesztek a katasztrófával, s a magánszféra teljes, vagy részleges megszűnésével. Sokan beszélnek az *életről*, mint értékről. Minden károsult találkozott valamilyen formában az élet fenyegetettségével a katasztrófa során. Itt nem csak az emberi, hanem az állati, sőt, a növényi élet károsodása is fontos.

Az utolsó megjelenő értékeket nem lehet egymástól teljesen külön kezelni. Ezek a *közösség*, *szolidaritás* és *segítségnyújtás*. Ezekről, mint értékekről nagyon sokat beszélnek az interjúalanyok, főleg a korábban számukra a mindennapi közösséget jelentő szomszédsági és családi kapcsolatokról. Mivel az iszapömlés Devecser egy harmad részét súlyosan érintette, ezért azon a területen a szomszédsági viszonyok egy pillanat alatt felszámolódtak. A segítségnyújtásban azonban a rokon és baráti kapcsolatok erősödéséről számoltak be az alanyok. A szolidaritást nem csak a korábbi ismerősök részéről tapasztalták a károsultak, hanem az önkéntesek, a hatóságok részéről is. Érdekes, hogy míg a tűzoltóság, katonaság és katasztrófavédelem jelenlétét pozitívan ítélték meg az interjúalanyok, a rendőrség jelenléte negatív tényezőként hangzik az elbeszélésekben. A családot és a szomszédsági kapcsolatokat leszámítva, a többi formánál nem jelenik meg a Ferdinand Tönnies-féle közösség, azonban a szolidaritás, a társadalmi összefogás megélése is erős értékjelleggel bír (Tönnies, 1983). A szomszédsági kapcsolatok fontosságát mutatja, hogy azok átmentését szeretnék megvalósítani többen, például azzal, hogy az új lakóhelyükről is Devecserbe járnak vissza a napi feladataikat,

bevásárlást intézni, illetve, hogy az új lakópark területén is – állami támogatással – szeretnék a korábbi szomszédsági viszonyokat újraépíteni.

A másik vizsgálati pont, a katasztrófa utáni identitás szerkezetének jellemzése, melyről feltételezem, hogy kialakult az általam vizsgált homogén csoport körében egy jellegzetes „károsult-identitás”. (Azt figyelembe véve, hogy a megkérdezettek neme azonos, élethelyzetük hasonló – anyák, illetve egy kivétellel férjükkel együtt élnek –, társadalmi megítélésük az őket ért katasztrófa miatt megegyező, feltételezem, hogy adott a lehetőség arra, hogy a katasztrófát követően megjelenjenek az azonos, egymással összekapcsolódó identitáselemek.) Ezt az identitást nagyrészt negatív behatások eredményezték, s erős odatartozás-érzéssel kötődnek az azt hordozó csoporthoz a megkérdezettek.

Először a *megjelenő identitásrétegeket* érdemes megfigyelni. Vannak bizonyos identitásrétegek – ilyen például a nemzeti, vagy a szakmai identitás – melyek teljesen elhalványulnak, vagy meg sem jelennek az élettörténetekben. Mások, mint a lokális, vagy a nemi identitás szerepe viszont felerősödik. Ezeknek okai érthetőek, hiszen a károsultak számára nem csak otthonuk, hanem egész lakókörzetük megszűnt, mely helyet adott korábbi fontos emberi kapcsolataiknak, egész addigi életüknek. A nemi identitás esetében kiderül, hogy életük korábbi fő céljaként azt az anyaszerephez fűződő funkciót említik többen, hogy gyermekeiket anyagilag támogatni próbálták egészen a katasztrófa időpontjáig. Az e célnak való megfelelés a katasztrófa bekövetkeztével teljesen ellehetetlenült, hiszen a károsultak szorultak rá mások, anyagi és egyéb típusú segítségnyújtására. Ez a kiszolgáltatottság-érzés hozzájárulhat ahhoz, hogy a nemi szerephez kapcsolódó főbb színtereken, főleg a családban találják meg a károsultak azt a területet, amire hatást gyakorolhatnak, amiben korábbi önállóság-érzésüket megtapasztalhatják. Ilyen formában sok helyen kerül említésre az interjúkban a fokozott foglalkozás a gyermekekkel, unokákkal, a család összefogásához kapcsolódó tevékenységek. A családösszetartó szerep megélésére egy 60 éves, háztartásbeli nő szavai adnak példát:

„Tudom, hogy nagyon erősnek kell lennem a családban itt. Annak ellenére, hogy fiaim vannak és férjem. És annak ellenére a családom én vagyok és nekem kell a családot összetartani. Én vagyok a családom. (szünet) Megy minden tovább. Megpróbálom magam bízattani. Környezetemet is. (szünet) Nem tudok mást csinálni. (szünet)”

A „károsult-identitáshoz” tapadó *érzelmeket* sorra véve, nagyon negatív képet kapunk. Megjelenik benne a kilátástalanság érzése, aminek fő okozói a rossz információáramlás, a téves információk és a „rémhírek”. A bizonytalanság-érzés is általános, mivel a korábbi jövőkép már eltűnt, de általában még nem alakult ki új. Az anyagi és fizikai rászorultság miatt erős a szégyen- és kiszolgáltatottság-érzetük. Fontos érzelmi tényező az elmagányosodástól való félelem, amit a közösségvesztés, és a károsultság miatti stigmatizáció-érzés ad. Végül, az általános, intézményekkel szembeni bizalmatlanság is megjelenik, főleg az állammal, rendőrséggel, biztosítótársaságokkal szemben.

Az identitásuk jellemzője még a *PTSD* (poszttraumatikus stresszbetegség) megjelenése is. Ennek egyik tünet együttese Baráth Árpád (1998) szerint az állandó feszültség, aminek jele az interjúkban az újabb áradástól való félelem, az állandó feszültség-érzés, az alvászavarok. Az állandó visszajátszás típusú problémák közé tartozik a rémálmok tapasztalása, illetve a katasztrófára emlékeztető dolgokra való szélsőséges reagálás. Állandó menekvés típusú tünet, hogy többen kerülnek a katasztrófára való visszaemlékezést. E tüneteken kívül fontosnak tartok megemlíteni

egy olyan típust is, amelyről Baráth nem számol be. Ez a katasztrófát követő fizikai tünetek – vérnyomás-növekedés, fogyás, rendszeres fejfájás – megjelenése. Láttuk, hogy az egészség a károsultak számára az egyik fő helyen említett érték, így annak sérüléséről is sok helyen számolnak be az elbeszélésekben.

Az eredmények összegzése

Tanulmányomban a vörösiszap katasztrófa kvalitatív szempontú elemzését mutattam be, két főbb kérdés mentén, melyeken keresztül arra kerestem a választ, hogy hogyan jelenik meg a károsult lakosok élettörténeti elbeszéléseiben a katasztrófa emlékezete. Ennek megfigyeléséhez jó eszközként szolgált az élettörténeti interjúk felvétele, mivel olyan többletinformációkhoz juthatunk azzal, mint a megkérdezettek sajátos logikai rendjének megismerése, amiből kirajzolódik a katasztrófa traumatikus élményének központi szerepe az élettörténetben.

A katasztrófa élettörténeti helyét megfigyelve láttuk, hogy az két nagyon eltérő, sajátos részre szakítja az élettörténetet: egy „idilli múltra” és „kilátástalan jelenre”. A két szakasz terjedelmi viszonya nagyon felemás, s az elbeszéléseket inkoherencia jellemzi.

A károsultak értékrendjét megfigyelve, abban a rend áll az első helyen, majd a hagyományos értékek, s több poszt-materiális érték szerepe is igen nagy. Olyan dolgok jelennek meg értéként, melyek létét a katasztrófa megkérdőjelezte azzal, hogy azok károsodtak valamilyen módon.

Végül, az identitás estében egy sajátos „károsult-identitást” látunk, melyet a negatív érzelmek, a PTSD tünetek határozzák meg, s egyes identitásrétegek felértékelődése, míg mások elsikkadása.

Irodalomjegyzék

- BARÁTH Árpád (1998): Kreatív terápiák a szociális válságkezelésben. In: Kozma Judit (szerk.): *Kézikönyv szociális munkásoknak*. Budapest: Szociális Szakmai Szövetség.
- BÖGRE Zsuzsanna (2006): *Asszonyorsok. Ötvenhatos élettörténetek elemzése*. Budapest: Ráció.
- BÖGRE Zsuzsanna (2003): Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban: Feldolgozási javaslat és illusztráció. *Szociológiai Szemle*, (1), 155-168.
- BÖGRE Zsuzsanna (2007): *Tények és/vagy konstrukciók?*, http://www.multkor.hu/20070816_tenyek_esvagy_konstrukciok/ [2013.03.30.]
- BÖGRE Zsuzsanna (2004): *Vallásosság és identitás. Élettörténetek a diktatúrában, 1948-1964*. Budapest; Pécs: Dialóg Campus.
- BABBIE, Earl (2003): *A társadalomtudományi munka gyakorlata*. Budapest: Balassi.
- CSÁSZI Lajos (2000): Katasztrófák médiareprezentációja. In: Rozgonyi Tamás, Tamás Pál, Tamási Péter, & Vári Anna (szerk.): *A tiszai árvíz: Vélemények, kockázatok, stratégiák*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- ERŐS Ferenc (2007): Trauma és történelem. In: Kovács Anna (szerk.): *Trauma és történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Budapest: József Attila Műhely Kiadó.
- ERIKSON, Kai T. (1976): *Everything in Its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood*. New York: Simon and Schuster.
- PATAKI Ferenc (2001): *Élettörténet és identitás*. Budapest: Osiris.

- ROMHÁNYI Tamás, CSERI Péter, & BODA András (2010): *Iszap. Egy katasztrófa természetrajza*. Budapest: Mediprint.
- ROZGONYI Tamás, TAMÁS Pál, TAMÁSI Péter, & VÁRI Anna (szerk.) (2000): *A tiszai árvíz. Vélemények, kockázatok, stratégiák*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- TENGELYI László (1998): *Élettörténet és sorseseemény*. Budapest: Atlantisz.
- TÖNNIES, Ferdinand (1983): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat.